

МІЖНАРОДНАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ БЕЛАРУСІ ПА ПЫТАННЯХ РЭСТЫТУЦЫІ КУЛЬТУРНАЙ СПАДЧЫНЫ

А.А. Суша

Навуковы кіраўнік – М.А. Бяспалая, доктар гістарычных навук, прафесар

УА "Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў", г. Мінск, Беларусь

На працягу сваёй гісторыі беларускія землі неаднаразова становіліся арэнай жорсткіх войнаў, паўстанняў. Тэрыторыя Беларусі час ад часу перадзельвалася паміж рознымі дзяржавамі. Пры гэтым знішчаліся мільёны людзей, рабавалася нацыянальнае багацце. Культурную спадчыну Беларусі напаткаў складаны лёс. Кожны заваёўнік імкнуўся ўзбагаціцца за кошт набыткаў захопленага народа, тым самым спрабуючы знішчыць у яго пачуццё гонару за сваю мінуўшчыну, за свае дасягненні, у т.л. у мастацкай, творчай дзейнасці. У такіх умовах нармальнай з'явай для кожнага народа становіцца жаданне вярнуць незаконна захопленыя культурныя каштоўнасці. Адзіным магчымым шляхам яго ў эпоху Сярэднявечча і Новага часу часцей за ўсё былі тая ж сродкі, што і для іх захопу, г.зн. ваенныя. Вярнуць нарабаванае татарамі, крывякамі ці іншымі заваёўнікамі можна было толькі сілай. Хоць мэты такой кіраўнікі дзяржаў перад сабою звычайна не ставілі: больш важным было перамагчы ворага, а не адваяваць захопленае культурнае багацце.

Толькі з XVIII–XIX стст. на дапамогу, а потым і на змену ваенным сродкам прыходзяць сродкі дыпламатычныя. Атрымаўшы ў 1918–1919 гг. статус адноснай незалежнасці, Беларусь пачала самастойна прадстаўляць свае інтарэсы на міжнароднай арэне. Аднак паколькі БССР з'яўлялася часткай Савецкага Саюза і мела толькі абмежаваную самастойнасць, то і міжнародныя сувязі БССР мелі даволі абмежаваны характар: яна магла на роўных супрацоўнічаць з іншымі рэспублікамі СССР і, у пэўнай ступені, з суседнімі дзяржавамі – Польшчай, Літвой, Латвіяй.

Пад рэстытуцыяй сёння разумеюць від матэрыяльнай адказнасці дзяржавы, што вінавата ў здзяйсненні міжнароднай ваеннай агрэсіі, якая заключаецца ў змяншэнні, поўнай або частковай кампенсацыі нанесенай шкоды шляхам аднаўлення першапачатковага стану, у прыватнасці, вяртання нарабаваных каштоўнасцей [3, 230]. Тэрмін "рэстытуцыя" паходзіць ад лацінскага *restitutio*, што азначае аднаўленне [5, 430]. Пытанні рэстытуцыі ўзнікаюць у сувязі з войнамі, зменамі дзяржаўных межаў, пры атрыманні незалежнасці пэўнымі тэрыторыямі і народамі і інш. Аб'ектамі рэстытуцыі найчасцей выступаюць культурныя каштоўнасці – рухомая і нерухомая маёмасць, якая мае вялікае значэнне для культурнай спадчыны пэўнай дзяржавы [5, 430].

Упершыню пытанне пра вяртанне нацыянальных культурных (у прыватнасці архіўных) каштоўнасцей было пастаўлена на Першай Усебеларускай канферэнцыі архівістаў, якая праходзіла ў Мінску 12–14 мая 1924 г. (дакладчыкі У. Краснянскі, У. Пічэта, З. Жылуновіч). На канферэнцыі былі разгледжаны пытанні вывезеных архіваў, якія паходзілі з Беларусі ці мелі да яе непасрэднае дачыненне (мінскія, віленскія архівы, Метрыка ВКЛ і інш.). Былі прыняты рэзалюцыі, якія ставілі задачу забеспячэння захаванасці наяўных і вяртання вывезеных архіўных збораў [3, 231; 5, 430].

Ужо ў 1920-я гг. у рэспубліку была вернута вялікая частка дакументаў былога Віцебскага архіва старадаўніх актавых кніг. Аналагічная частка матэрыялаў Міншчыны, Берасцейшчыны, Гарадзеншчыны, што захоўвалася ў Віленскім архіве, ужо значна пазней (у канцы 1939 – пачатку 1940) вярнулася ў беларускія сховішчы [3, 232].

У гэты час урадам БССР былі ажыццёўлены вельмі сур'ёзныя спробы па вяртання аднаго з найбольш вядомых і каштоўных прыватных кніжных збораў дарэвалюцыйнай Беларусі – бібліятэкі Я. Храптовіча XVIII ст., якая налічвала больш за 10 тысяч кніг і каля

150 копій рукапісных дакументаў. На жаль, гэтыя спробы не былі канчаткова рэалізаваны [3, 232–233].

Яшчэ адной важнай падзеяй стаў Першы з'езд даследчыкаў беларускай археалогіі і археаграфіі, які адбыўся ў Мінску 17–18 студзеня 1926 г. На ім былі заслуханы даклады пра Метрыку ВКЛ, пра іншыя беларускія архівы за межамі БССР, пра вываз каштоўных кніг з Беларусі і прынятыя адпаведныя рэзалюцыі аб неабходнасці вяртання архіўных, бібліятэчных і музейных матэрыялаў, што датычацца Беларусі і знаходзяцца за яе межамі, у прыватнасці Метрыкі ВКЛ, бібліятэк Храптовіча і М.Х. Каладзева, а таксама бібліятэкі Полацкай уніяцкай семінарыі [3, 233–234; 4, 479; 5, 430–431].

Вынікі рэстытуцыі беларускіх архіваў падвяла Другая канферэнцыя архівістаў БССР, якая адбылася ў снежні 1927 г. Даволі актыўныя намаганні беларускіх навукоўцаў 1920-х гг. па вяртання вывезеных з Беларусі культурных багаццяў былі жорстка перарваныя ў 30-я гг. [3, 232]. На гэтым, паводле меркавання некаторых даследчыкаў, рэстытуцыйная дзейнасць улад БССР была спынена да канца 1980-х гг. Пры гэтым намаганні па вяртання культурнай спадчыны, нарабаванай у Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны, не ўлічваюцца, магчыма, па той прычыне, што яны былі адлюстраваннем агульнасаюзных працэсаў і выконваліся па распараджэннях з Масквы. Цалкам з такой пазіцыяй пагадзіцца цяжка.

У любым выпадку пытанню аднаўлення культурнага жыцця і вяртання нарабаванага беларускага культурнага багацця надавалася высокае значэнне. Ужо ў пачатку 1944 г. прыйшло ўсведамленне значнасці матэрыяльных і духоўных страт, якія прынесла рэспубліцы вайна. Як бачна са справаздач Шостай – Восьмай сесій Вярхоўнага Савета БССР, пытанні ўліку гэтых страт, іх ацэнкі, кампенсацыі ўжо тады мелі вялікае значэнне. Уздымалася праблема аднаўлення і вяртання беларускай культурнай спадчыны на Радзіму. На працягу 1940–80-х гг. пошук згубленых і раскіданых па ўсім свеце унікальных культурных каштоўнасцей праводзілі супрацоўнікі Беларускага рэспубліканскага аддзялення Савецкага фонду культуры, Міністэрства культуры, Акадэміі навук БССР, Галоўнага архіўнага ўпраўлення рэспублікі, Дзяржаўнай бібліятэкі імя Леніна, Беларускага таварыства дружбы і культурных сувязей з замежнымі краінамі, кіраўнікамі і мастацтвазнаўцамі беларускіх музеяў. З гэтай мэтай Савецкі фонд культуры прыняў спецыяльную праграму "Вяртанне". Пошукам айчынных скарбаў за мяжой займалася таварыства "Радзіма" [1, 27]. Аднак навуковай базы для правядзення рэстытуцыі фактычна не было. Існавалі і іншыя праблемы: нізкі ўзровень цікавасці да ўласна беларускіх культурных каштоўнасцей, да прадметаў "магнацкага" і "царкоўнага" мастацтва; колькасны (а не якасны) падыход пры вяртання і аднаўлення даваенага ўзроўню нацыянальнага багацця; да таго ж найбольш каштоўныя, рэдкія і старажытныя каштоўнасці часта скіроўваліся ў галоўныя культурныя цэнтры краіны – Маскву і Ленінград.

Характэрнай асаблівасцю працэсаў пошуку, выяўлення, вяртання і сумеснага выкарыстання культурнай спадчыны ў Беларусі постсавецкага перыяду з'яўляецца іх грамадскі пачатак. Доўгі час у Беларусі адсутнічаў дзяржаўны ці хаця б грамадскі орган па пытаннях рэстытуцыі. І толькі ў 1987 г. пры Беларускім фондзе культуры ўзнікла грамадская камісія "Вяртанне". Непрацяглы час дзейнічала і Дзяржаўная камісія па рэстытуцыі. На сёння "Вяртанне" застаецца адзінай арганізацыяй, якая на грамадскіх пачатках стварае каталогі, спісы, вопісы страчаных гістарычных і мастацкіх рухомах каштоўнасцей. Ужо выйшаў шэраг кніг адпаведнай серыі з гэтымі даследаваннямі [2, 11; 5, 431]. Дасягнуты значныя вынікі і ў рэальным вяртання культурных каштоўнасцей. Прыняты шэраг міжнародных дакументаў (рэзалюцыі і канвенцыі ААН і ЮНЕСКА, пагадненні дзяржаў-ўдзельніц СНД, двухбаковыя міждзяржаўныя дамовы). Дзякуючы ґрунтоўнай навуковай і пошукавай дзейнасці шэрагу сучасных беларускіх дзеячаў культуры і навукоўцаў (І. Чыгрынаў, У. Гілеп, А. Грыцкевіч, А. Мальдзіс, Т. Рошчына, М. Шумейка, Н. Высоцкая, М. Яніцкая, Л. Побаль, В. Скалабан і інш.) праблема вяртання разрабаваных і незаконна вывезеных культурных скарбаў і рарытэтаў набыла другое дыханне, стала справай гонару, пытаннем часу і будучыні. Аднак адчувальнымі застаюцца праблемы фінансавання праектаў

вьярвання і адсутнасці адпаведнага дзяржаўнага органа, які мог бы каардынаваць усю дзейнасць у накірунку рэстытуцыі культурнай спадчыны Беларусі.

Справа рэстытуцыі павінна стаць часткай дзяржаўнай палітыкі і службыць умацаванню ў беларусаў нацыянальнай самасвядомасці і пачуцця ўласнага гонару.

Літаратура

1. Бакуменко М.Н. Сокровища в огне войны. – Мн., 1990. – 232 с.
2. Мальдзіс А. Трагічныя лёсы беларускіх музейных, бібліятэчных і архіўных збораў у час другой сусветнай вайны // Вяртанне-3. – Мн., 1996. – С. 6–13.
3. Несцярчук Л.М. Ахова гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі: Асноўн. этапы фарміравання, сучас. стан і перспектывы. – Мн., 2003. – 286 с.
4. Шумейка М. Першы з'езд даследчыкаў беларускай археалогіі і археаграфіі // Энциклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 5. – Мн., 1999. – С. 479.
5. Шумейка М. Рэстытуцыя // Энциклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 6. Кн. 2. – Мн., 2003. – С. 430–431.

КОНФЕССИОНАЛЬНЫЙ ФАКТОР В ЖИЗНИ БЕЛОРУСОВ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ

В.В. Табунов

Научный руководитель – Н. С. Сташкевич, доктор исторических наук, профессор

УО "Могилевский государственный университет им. А. А. Кулешова", г. Могилев, Беларусь

Как известно, культура включает в себя две стороны – материальную и духовную. Одной из составных сторон духовной культуры является религия, выполняющая, наряду с другими, функцию объединения или, наоборот, разъединения людей – в зависимости от того, к какой конфессии принадлежит человек.

Действие этой функции ощутили на себе белорусы в конце XIX – начале XX ст., причем как на высшем, правительственном, уровне (в Петербурге и на местах многие чиновники придерживались точки зрения, что быть православным – значит быть русским. В унисон им вторили, правда, с перемещением акцентов, некоторые польские вельможи, считавшие, что все католики есть поляки – Т. В.), так и в повседневной жизни. И хотя этнографы, изучавшие жизнь белорусского населения во второй половине XIX в., выделяли в своих работах такую черту, свойственную автохтонным жителям Северо-Западного края, как религиозный индифферентизм, например, П.В. Шейн, писавший о том, что "...Отношение здешнего белоруса к религии очень трудно определить: вернее всего будет сказать, что она его вовсе не интересует. В церковь белорусы ходят только для препровождения времени; крестьян детей, венчаются в церкви потому только, что без этого нельзя, но внутренняя, духовная сторона религии, кажется, их вовсе не занимает" [1, 13]. Все же искусственное разделение белорусов по религиозному признаку на два лагеря – русских-православных и католиков-поляков, давало о себе знать.

Конфликты на религиозной почве возникали в повседневной жизни белорусов. Подобный случай нашел отражение в прошении П. Борщевского – крестьянина деревни Бараново Гродненского уезда на имя епископа Гродненского и Брестского, в котором он пишет об издевательствах старшего брата, принявшего католицизм, над своими православными родственниками и над самим просителем: "сжег все мои православные иконы и даже крест, а теперь выгоняет меня из дома вместе с женой и двумя детьми..." [2, 133].

При заключении смешанных браков также могли возникать разногласия, связанные с переменной вероисповедания. Этот аспект нашел свое отражение в прошении А. Догилевской, в котором она писала о том, что принятие католицизма было условием вступления в брак с дворянином А. Лиходеевским, и что она, как бедная девушка, приняла римско-католическую веру, желая выйти замуж [2, 192].